

„Mojirtó koktél”, túrós derelye, bim-bam. A népetimológiáról, a belehallásról és a hangutánzásról

1. A KUTATÁSI TÉMA MEGHATÁROZÁSA

Tanulmányomban olyan, a mindennapi nyelvhasználat és a folklór határán keletkező jelenségekkel – a népetimológiával, a belehallással és a hangutánzással – foglalkozom, amelyekre korábban is felfigyelt már a folklorisztika, azonban újra és újra a tudományos elemzés margójára kerültek. Ez a bizonytalan tipológiai kereteknek, néhány nyelvészeti kategória félreértett átvételének és definiálatlan szövegfolklorisztikai használatának, végezetül az egyes szövegek problémás „besorolhatóságának” is köszönhető. Kézenfekvő, hogy minden tudományszaknak szüksége van étikus szempontokra, a kutatás tárgyát képező anyag rendszerezésére és elemzésére szolgáló saját kategóriákra. Az irodalmi terminológiára építő folklorisztikai fogalomhasználatnak – a szövegek műnemek és műfajok szerinti elrendezésének – bár máig vitathatatlan a létjogosultsága, nem képes teljesen lefedni a folklór hatalmas és heterogén szövegtömegét. A sajátos (többnyire átmenetinek tekintett) jelenségek esetében előkerül a folklorisztikán belül kialakított műfaj-, illetve típuselnevezések (hazugságmese, mondóka, rátótiáda, lakodalmi táncszó stb.) és más tudományszakoktól, például a nyelvésztől kölcsönzött szakszavak szükségessége, mint a *népetimológia*, a *belehallás* és a *hangutánzás*. Az értelmezéshez tehát időről-időre szükséges az adott kutatás anyagához és kérdésköréhez igazodó új, (akár) kevésbé műfaj-jellegű kategóriák, fogalmak más tudományterületektől történő átvétele, vagy saját fogalmak kialakítása. Azonban, ha tudományos definiálásuk, következetes és egységes kutatói használatuk nem valósul meg, akkor a sokféle egyéni szóhasználat inkább gátolja, mint segíti az értelmezést. Másik lehetőség, hogy – érzékelve problematikus jellegét – az adott új fogalom használatát a tudományos diskurzus lehetőleg mellőzi. Az előbbi történt a *népetimológia* és a *hangutánzás*, az utóbbi pedig a *belehallás* esetében a folklorisztikában. E fogalomhasználati probléma hátterét kutatva azt vizsgálom, hogy használhatók-e műfaj- vagy típuselnevezésként a fenti szakszavak, illetve – ezzel összefüggésben – vannak-e egyáltalán olyan jellegzetes szövegcsoportok, amelyek indokolnák e fogalmak használatának revideálását a szövegfolklorisztikában, és ha igen, hogyan – milyen definícióval – használjuk őket.

2. BELEHALLÁS

„A belehallás nyelvi jelenségére terepmunkájuk során főleg a néprajzkutatók figyeltek fel, számos adatot, megfigyelést rögzítettek az állatok hangja, a kovácskalapácsok jelbeszéde és a harangszó népi magyarázataival kapcsolatban” – írja Lukács László.¹

¹ Lukács 2001: 56.

A fogalom mégis szinte ismeretlen maradt a folklorisztikában, mivel egy másik – hasonló nyelvi jelenség megnevezésére szolgáló – terminus, a *hangutánzás* került be a tudományos szóhasználatba. Jól tükrözik ezt már az *Ethnographia* első számaiban megjelent írások is, amelyek „*tréfás harangutánzás*”-ként², „*gúnyos hangutánzás*”-ként³, a „*harangok utánzása*”-ként⁴ és „*hangutánzó*”-ként⁵ nevezik meg a vonatkozó szövegeket. A terminológia a későbbiekben sem tisztázódott, sőt, a századfordulón még népszerű kutatási téma utóbb margóra került. „Hangutánzó”-nak nevezett szövegek megjelennek ugyan a 20. századi gyűjtésekben (például a gyermekmondókák, népdalok, csúfolók és formulamesék között), a címke mögül hiányzik a megalapozott elméleti háttér. A *Magyar Népmesekatalógus* 9. kötetében a „Be nem sorolt mesék” (MNK 2075–2079)⁶ is jól illusztrálják, hogy az ember környezetének hangjait értelmes emberi kommunikációvá transzformáló szövegek – bár a meséhez sorolásuk ellenére műfaji szempontból meglehetősen heterogének⁷ – egy karakterisztikus, önálló csoportot jelentenek a folkloriszövegeken belül.

A belehallás terminus technicus jóval később, nyelvészeti és irodalmi folyóiratokban jelenik meg, Rácz Endre (1989, 1990, 1991a, 1991b, 1992), majd Lukács László (2001), Szathmári István (2003), Balázs Géza és Takács Szilvia alkalmazza az állatok és a tárgyak hangjait emberi beszéddel helyettesítő folkloriszövegekre.⁸ Rácz Endre definíciójában egyértelműen elkülöníti a belehallást a hangutánzástól, utalva az utóbbi helytelen folklorisztikai használatára: „A belehallás abban különbözik a hangutánzástól, hogy segítségével nem alkotunk új szavakat. Környezetünk hangjelenségeit ilyenkor a már meglévő, értelmes szavaink segítségével, vagy ezeknek értelmes kapcsolataival érzékeltetjük; a külvilág hangjaiból értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat vélünk kihallani, másképpen szólva: értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat értünk beléjük.”⁹ Mindez a folkloristák részéről visszhangtalan maradt.¹⁰ A belehallás Lukács László idézett tanulmányán túl nem szerepel a néprajzi munkákban. A *hangutánzó* terminus viszont még a *Magyar Néprajzi Lexikonban* is

² Szivos 1890: 109.

³ Farkas 1890: 204.

⁴ Trencsény 1891: 94.

⁵ Nagy 1892: 64.

⁶ MNK 2075₁*–2075₃* Háziállatok beszéde; MNK 2075-Z Négy lábú állatok beszéde; MNK 2076A-Z* A szárnyasállatok beszéde; MNK 2077* Egyéb állatok beszéde; MNK 2078A-Z* Eszközök beszéde; MNK 2079* Hangszerek szava.

⁷ Többségük, néhány soros mondóka, rímekbe szedett versike, akad köztük találós és más kisepikai műfaj is.

⁸ Balázs–Takács 2009.

⁹ Rácz 1989: 426.

¹⁰ Balázs Gézának és Takács Szilviának köszönhetően az antropológiai nyelvészetben a belehallás és az „értelmesítés” megjelenik a kutatásra érdemes témák között, mivel „sokféle megközelítést, szempontot rejtenek magukban, [...] új irányzatok előfutáiraiként foghatók föl. Továbbá olyan területről van szó, „amelyhez folklorista és nyelvész másként közelít”, és pont ezért, a két szemléletmód együttes érvényesítésére lenne szükség (Balázs–Takács 2009: 186–187). Tanulmányomban erre teszek elsőként kísérletet.

önálló címszóval rendelkezik.¹¹ Jogosan merül fel a kérdés, megfelelőnek tekinthető-e a hangutánzás/hangutánzó terminus folklorisztikai használata, illetve indokolt-e a belehallás felvétele a tudományszak fogalomtárába? Ha a hangutánzónak nevezett szövegek tartalmában, funkciójában és az azokat létrehozó alkotói folyamatban elsősorban nem a hangok utánzása, jellegzetes hangzássémák visszaadása nyilvánul meg – ahogyan erre Rácz Endre felhívja a figyelmet –, akkor érdemes fontolóra venni a kategória átnevezését, tehát a kérdés második felére igen válasz adható. Következésképpen a probléma teljesebb megvilágításához a kutatás tárgyát képező szövegtípusokat kell alaposabban górcső alá venni. Előbb azonban – visszatérve a kérdés első feléhez – érdemes megvizsgálni a hangutánzás folklorisztikai értelmezését.

A *Néprajzi Lexikon* hangutánzó címszavánál a következő meghatározást olvashatjuk: „lehet puszta szóismétlés, ikerítés, állandó szókapcsolat vagy természetmagyarázó, a nyelvhez szorosan kapcsolódó, didaktikus tartalmú formulamese, mely az állatok hangját, harangok szavát, hangszerek hangját, a malom zakatolását és a kocsikerekek (talicska) nyikorgását, (vonat zakatolását) magyarázza”¹²

Ebben a definícióban érezhetően két, különböző dolog kerül egymás mellé. A mondat első fele valójában egy természetes szóalkotási folyamatra utal, amelyet a lexikon szócikk konkrét példákkal is illusztrál, például „*kár, kár*”, „*bim-bam*” stb.¹³ Ezek valóban hangutánzó szavak, amelyeket mindenki ismer és használ, az egyik a varjú hangját utánozza, a másik a harangét. Ezeknek a szavaknak konkrét és állandó jelentésük van, mindig az általuk jelölt hanghatásokhoz rendelhetők.¹⁴ A hangutánzó szavak (beleértve a fenti példákat is) a hétköznapi nyelvhasználat elemei, amelyek – véleményem szerint – önmagukban nem tekinthetők folklórjelenségeknek, és még kevésbé szövegeknek (legalábbis folklorisztikai értelemben). Amennyiben a lexikon meghatározásának első felétől eltekintünk, a mondat második felében a valódi szövegekre vonatkozó megfogalmazás azonban egyáltalán nem a (hang)utánzó aspektusra irányul, hanem a *magyarázó* jellegre. A már említett kutatók pont az ilyen, hangokat értelmező (és nem utánzó) szövegeket tekintik a *belehallás* eseteinek.¹⁵ Tekintsük át a konkrét folklóradatakat!

Az első szövegpélda a vonat hangját tölti meg értelemmel: *A kákcisi vonat, mikor a dombra kaptat, azt mondja (mély hangon vontatva): – Mögszaka-dok! ... Mögszaka-dok! Mikor lefelé gurúl, így szól (gyorsan): – Talán még kibírom! ... Talán még kibírom!*¹⁶

¹¹ A *Magyar Néprajzi Lexikon* hangutánzó címszava a formulamesék egy csoportjára vonatkozik, az ELTE *Gépeskönyv*, illetve a forrásul szolgáló *Világirodalmi Lexikon* szócikk (vö. Voigt 1975: 216.) pedig a hangutánzó mondat említé mint az eredetmondák egyik alműfaját. http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%e9lyi/folklorisztika_es_rokonteruleteinek_fogalmi_rendszere/hangutanzo_monda.html (letöltés: 2016. 09.)

¹² Kovács 1979: 461.

¹³ Kovács 1979: 461.

¹⁴ Az állandó szókapcsolatra a szócikk nem is tud példát adni, de a szóismétlés sem adekvát, mert a hangutánzó szavak nemcsak ismételve jelennek meg a folklórszövegekben. Kérdésként merülhet fel: miért tekintjük ezeket egyáltalán folklórszövegeknek?

¹⁵ Az más kérdés, hogy miért a formulamese műfaja alá rendelődnek az érintett, az MNK-ba is így besorolt szövegek, holott többnyire egyszerű mondókékről, esetenként egy-két sornyi terjedelmű halandzsáról van szó.

¹⁶ Berze Nagy 1940: 618.

Figyelemreméltó, hogy más szöveget „értenek” akkor, amikor felfelé kaptat a vonat, és mást, amikor a lejtőn lefelé robot. Hasonlóképpen van ez az állatok hangjával is. Mást mond a cinege tavasszal: *Nyitni kék, nyitni kék! Vagy Friss idő, friss idő, friss idő!*¹⁷ és mást ősszel, a tél közeledtével: *Kis cipőt, kis cipőt, kis cipőt!*¹⁸ Mást „mondanak” az állatok, ha éhesek, és mást, ha jóllakottak: *Szúnyog (még jól nem lakott) Szögény, szögény! (mikor jól lakott) Bolon, bolon!*¹⁹ Megint mást, ha idősek vagy fiatalok: *Bárány a legelőn jó füvet nem találva, hegyes hangon szól: Eperlevelet, eperlevelet! Vén juh vastag hangon felel: Bár ugarat kapj, bár ugarat kapj!*²⁰ A szövegek egy adott hanghatáshoz kapcsolódása tehát erősen szituációfüggő, és ugyanaz az akusztikus percepció nagyon sokféle, egymással átfedéseket sem tartalmazó szövegváltozatot hoz létre. A hangutánzás esetében azonban nem beszélhetünk ennyire szerteágazó jelentéstulajdonításról.²¹ Ez azzal magyarázható, hogy a hangalak és a jelentés között tényleges kapcsolat áll fenn. A *bim-bam* és a harangszó fogalmi összekapcsolódása a mentális lexikonban egyértelmű, az egyiket automatikusan társítjuk a másikkal. A *túrós derelyéről* vagy a *krumpliról* azonban nemigen jut eszünkbe a harangozás (esetleg a déli harangszó ebédre hívása). Egyik sem hívja elő reflexszerűen a harangzúgás képzetét sem a jelentés, sem a hangzásséma alapján. A következő szövegpélda egy harangszó-magyarázat, két harang „beszélgetését” mutatja be. A módosabb jászapáti ezt harangozza: – *Túrós derelye, túrós derelye...*, a szegényebb jászberényi pedig így válaszol: – *Krumpli van az asztalfiókban, krumpli van az asztalfiókban...*²² Ezekben a példákban a tartalom és a hangzásséma nehezen összekapcsolható, nem indokolt tehát a hangutánzás megjelölés. Arról van szó, hogy egy társadalmi és gazdasági jellegű probléma olyan központi helyet foglalt el egy adott korszak adott térségének diskurzusában, hogy még a harangok szava is erre emlékeztette a szöveg alkotóját. Hason-

¹⁷ Borsai–Kovács 1975: 66.

¹⁸ Borsai–Kovács 1975: 67.

¹⁹ Kovács 1901: 441.

²⁰ Gáspár 1863: 171. (MNK 2075D,*)

²¹ Illusztrálásként: az egy-egy állatfaj hangját utánzó szavaink nem mutatnak nagy variálódást nyelvi megformálásukban. Ez nem olyan meglepő, hiszen a hangutánzás során a különféle hanghatásokat a nyelv hasonlóan érzékelt hangalakú szavakkal próbálja visszaadni, vagyis a hangalak és a jelentés szoros kapcsolatban marad. A hangmegnyilvánulások nyelvi megformálása azonban nem univerzális, „egyfelől, a hangutánzás tisztán akusztikai vonatkozásban sosem adekvát, másfelől, a hangutánzó szó is egyezményes, noha motivált nyelvi jel. [...] Az egyes nyelvek ugyanis az általában komplex és diffúz természetes hangzásból más-más akusztikai elemeket emelnek ki és adaptálnak saját fonológiai rendszerükhöz” (Péter 2005: 78). A kutyák hangját a baszk nyelvben kong-kong, a mandarin kínaiiban wang-wang, az észtben auh-auh, az indonézben guk-guk hangutánzó szavak adják vissza, amelyek egymással összehasonlítva meglehetősen nagy eltéréseket mutatnak. A magyarok számára pedig kifejezetten mulatságos lehet, hogy a japán malac buu-buu hangot hallat. Az is nyelvspecifikus, hogy milyen hanghatásnak van egyáltalán nyoma a szókincsben. Bár a nyelv érzékenyen reagál az információs forradalom által „összezsugorodó világ” egyre könnyebben elérhető jelenségeire, a magyarban még nincs hangutánzó szó a teve vagy a krokodil hangjának utánzására, míg más nyelvekben más állatok hallgatnak (néha nehezen megmagyarázható módon), az indonézben például a bárányok, az olaszban a malacok. (<http://www.nyest.hu/hirek/indoneziaban-a-baranyok-hallgatnak-allathangok-kulonbozo-nyelveken-letoltés>: 2016. 09. 12.)

²² Lukács 2001: 61.

lóképpen: a károgás szöveggörnyezettől függetlenül is utal a varjú hangjára, a *Pál* tulajdonnévről azonban senki sem gondol automatikusan a madárra, hacsak nem a következő mondókát hallja: Kár, kár, Varga Pál...²³ amelyben a keresztnév az asszonác kedvéért került a szövegbe. A hol vezetéknévként, hol foglalkozásként megjelenő Varga/varga fonetikailag egyáltalán nem motivált. Összességében elmondható, hogy a bemutatott szövegeket az érthetetlen, vagy lexikai jelentéssel nem rendelkező akusztikus jelenségek érthető emberi kommunikációvá alakítása jellemzi, költői értelmezéssel és konkrét szituációhoz kapcsolódó, adott szöveggörnyezetben érvényes jelentéstulajdonítással. A fenti szövegekben a hangutánzó jelleg kevésbé releváns, amely indokolta teheti egy megfelelőbb szakszó használatát, esetünkben a *belehallását*, amelyet a következőképpen definiálhatunk: *a környezet hangjainak értelmes szavakkal, szókapcsolatokkal történő „felruházása”, kitöltése, illetve emberi beszéd „beleértése” a természeti jelenségek, állatok és tárgyak által keltett hangokba.*

A belehallás körébe sorolható szövegekben jellegzetes szerkezeti és stilisztikai megoldások is kimutathatók, mint például az ismétlés, a párbeszéd és gyakran a hármasság is:

*A katolikus harang nagy hangon ezt hirdette: Nincs kenyerünk, nincs kenyerünk! Az evangélikus harang valamivel magasabb hangon válaszolta: Majd ad az Isten, majd ad az Isten! Végül a református harang vékonyan, sebesen beleszólt: Nem t'om, mikó, nem t'om, mikó!*²⁴

Ennek a hármasság szerkesztésnek számos variánsa ismeretes, a harangszó vallási felekezetek szerinti jellemzése pedig szépirodalmi szövegekben is felbukkan (például Jókai Mór és Krúdy Gyula műveiben²⁵). A harangszó belehallások jellegzetes tematikus csoportját alkotják a vagyoni különbségeket bemutató szövegek, amelyek leggyakrabban az ételek és az öltözék megnevezésével nyernek metaforikus (ritkábban allegorikus) megfogalmazást. Gönczi Ferenc három vasháti település harangszavait a következőképpen mutatja be:

*Nagymizdón éltek a legjobb gazdák, akik sokat dolgoztak, így nem csoda, hogy délre megéheztek, és ezt hallották bele a harangszóba: Tál lencse, tál lencse. Amire a szarvaskendi harang közép alt hangon, lassan válaszolta: Kalányozom, kalányozom. Utoljára Döröskén szólalt meg a harang, ahol sok tönkrement ember volt, magas tenor hangon, gyorsan: Fődöntöm, fődöntöm.*²⁶

A társadalmi különbségeket leginkább a temetési harangszó-belehallások illusztrálják: „*Selyem-bársony, selyem-bársony*”²⁷ vagy „*Suba-bunda, suba-bunda*”²⁸ szavakkal harangoztak a gazdagnak, és „*Ringy-rongy, ringy-rongy*”²⁹ vagy „*Ing-gatya, ing-gatya*”³⁰ szavakkal a szegénynek. Az állatok „beszédében” is megjelennek a ha-

²³ Matijevis 1976: 25.

²⁴ Farkas 1988: 200.

²⁵ Jókai 1967; Krúdy 1964, 1975.

²⁶ Gönczi 1914: 518.

²⁷ Liszka 1987: 11.

²⁸ Farkas 1890: 204.

²⁹ Liszka 1987: 11.

³⁰ Farkas 1890: 204.

rangok kapcsán bemutatott témák, sokszor humoros formában, például a következő békahangra költött versikékben: *Mit varrsz – mit varrsz – mit varrsz? / Papu – cso – cso – cso – cso – csot! / Kinek – kinek – kinek? / Az urraknak – az urraknak! Vagy: Urrak a papok! / De csak a nagyok!*³¹ A társadalmi csoportokra, etnikai csoportokra vonatkozó sztereotípiák több műfajban megjelennek, nem kivétel ez alól a belehallás sem. A következő szöveg a cigányzenekar hangszereit „beszélteni” emberi nyelven, emlékeztetve a lakodalmi csúfolók stílusára: *Első primás: Kinyéré, bagojé, csíves paprikájé! Második primás: Ennyihány tojásé. Kukoricaszáré! Bögös: Dövő, dövő, lukas földő!*³² A társadalmi jellegzetességek és problémák bármilyen belehallásban megfogalmazódhatnak, azonban nem kizárólagos témái ennek a szövegcsoporthoz. A következő, dudaszót megszólaltató halandzsaszerű szövegben inkább az öncélú nyelvi játék kap szerepet: „*Csicsirnyika, Fúrnyika, Jeruzsálem, Trombita. Egy szürkánkó (?), Varga inas, Vörös hagyma, Buff!*”³³

A magyarázó szándék mellett természetesen a különböző hanghatások jellegzetességeinek érzékeltetése is tetten érhető a belehallás bizonyos eseteiben. Az utolsó két szövegpéldában a *dövő*, a *csicsirnyika* és a *buff* hangutánzó szavaknak tűnnek. Az ilyen szövegbetétek, és az a tény, hogy a szöveg egy konkrét hanghatást kíván beszéddé transzformálni, járulhatott hozzá a hangutánzó terminus elterjedéséhez. Bizonyos esetekben pedig tudható, hogy bár a szöveg szintjén nem, de az előadásban megjelenhetnek hangutánzó aspektusok, amelyeket a következő alfejezetben mutatok be.

3. A HANGUTÁNZÁS

Felmerül a kérdés, hogy vannak-e egyáltalán olyan folklórszövegek, amelyek kifejezetten a hangutánzás tárgykörébe tartoznak? Bár néhány esetben a hangutánzás valóban létrehozhat önálló szöveget, sokkal jellemzőbb, hogy csak kisebb szövegegységekre terjed ki. Ihletőjük az állathangok, tárgyak, tevékenységek hangja, amelyeknek jellegzetes hangzássémáját próbálják nyelvi eszközökkel megjeleníteni. Az idegen nyelv hangzásának utánzása is előfordul egyes szövegekben, ez utóbbiak végeredménye általában halandzsza, például: *Unimán-dinimán, trijárámán, Katarámán szfint, Lázárrika, pászárrika, Kenindás jepure, Jel káde vicsi titil kré.*³⁴ *Szász tole mamam tole, Mamam szuszkángyéró, Szuszkarena pomadena Ale, ale tante.*³⁵ Ezek valóban hangutánzó szövegek, hiszen az értelmezés hiányzik belőlük, funkciójuk egyértelműen az utánzott nyelv hangzássémájának visszaadása. A találósok is felhasználnak hangutánzó és hangulatfestő elemeket, általában a feladvány is a hangalak keltette képzettársításon alapszik, például *Négy dobon-dobondiáre, két kocson-kocsonáré, csak egy maga suhancáré [lő].*³⁶ Ezek a hangutánzó fonémasorok a hétköznapi beszélt nyelv esz-

³¹ Herman 1891: 327–328.

³² Kálmány 1881: 97.

³³ Török 1872: 254.

³⁴ Lázár 4.6.205.4/00 (Népi játékok típusrendje)

³⁵ Lázár 4.6.205.0/00 (Népi játékok típusrendje)

³⁶ Vargha 2010: 467. Lásd még: Hermann 2002.

köztárába ritkán kerülnek be, tehát nyelvi szempontból egyszeri, „invariáns” adatok, használatuk egy-egy folklórszövegre korlátozódik. Hosszabb terjedelmű szövegekben tulajdonképpeni hangutánzásról csak egy-egy szó vagy szókapcsolat esetében beszélhetünk, amelyek többnyire a stilisztikai megoldások részét képező szövegbetétek.

A *Világirodalmi Lexikon* hangutánzás szócikke is megtartja a jelenség eredeti, nyelvészeti értelmezését.³⁷ Mindamellet az irodalomban (és természetesen ezzel párhuzamosan a népköltészetben is) nagyon fontos szerepe van a hangutánzó szavaknak, jól példázza ezt, hogy köznyelvi gyakoriságuk jóval alul marad az irodalmi szövegekben történő előfordulásukhoz viszonyítva, ez alól csak a gyermeknyelv jelent kivételt. Az a tény azonban, hogy egy szövegben hangutánzó szavak szerepelnek, vagy bizonyos stilisztikai és metrikai megoldások ihletője egy bizonyos hangzás, nem ok arra, hogy hangutánzónak tekintsük magát a teljes szöveget. A hangutánzás kategóriájába sorolt folklórszövegek nagyobb részénél tehát indokoltabb a *belehallás* terminus használata. A hangutánzáshoz történő besorolás oka egyrészt a már említett fogalmi tisztázatlanság (azaz a hangutánzás nyelvészetitől eltérő, túlságosan kiterjesztő értelmezése, és tulajdonképpeni definiálatlansága), másrészt a behallás fogalmának hiánya a folklorisztikai szóhasználatban.³⁸ A *Magyar Néprajzi Lexikonban* hangutánzó meseként,³⁹ a *Világirodalmi Lexikonban* pedig hangutánzó mondaként⁴⁰ megnevezett szövegek legnagyobb részében csupán az emberi beszéddel való helyettesítés jelenik meg, az eredeti hanghatás utánzásának igénye nélkül. *A hangutánzás/hangutánzó terminus tehát a folklórban az állatok (ritkábban idegen nyelv, tárgyak, természeti jelenségek vagy egy adott tevékenység) hangzássémájának jellegzetességeit megragadó szövegbetétekre alkalmazható, csak nagyon ritkán önálló, teljes szövegekre. Ez utóbbiak jelentős része ún. „halandzsa”. A hangutánzás inkább a költői eszköztár elemei közé sorolható jelenség, önálló szövegtípust nehéz hozzárendelni.*

A hangutánzásra népzenei példák is akadnak. Bartók Béla figyelt fel arra a jelenségre, hogy a hangszeres állathívogatók vagy az állathangot, vagy az emberi beszéd jellegzetes intonációját formálják zenei motívummá: „a motívumok legnagyobb része hangutánzó, vagyis azt a néhány szótagot akarja utánozni, a mellyel falun malacot, baromfit stb. akarnak hívogatni”⁴¹

A legkörülményesebb meghatározás és a kritériumok egyértelmű megfogalmazása után is mindig maradnak nehezen felcímkezhető szövegek. Átmeneti kategóriát jelentenek a hangutánzás és a behallás között azok az esetek, amelyekben az emberi beszéd beleértése mellett erősen hangsúlyt kap a hangutánzás motívuma is. Ez kétféleképpen valósulhat meg: a behelyettesített szó hangalakja emlékeztet az utánozni kívánt hangra, (például) „rimel rá”. Ez az eset figyelhető meg a *Csizmadia és a disznó* című mesében (AaTh 1322A*), amelyben a Gyuri személynév és az „ui” hangutánzó szó hangzásbeli hasonlósága körül bontakozik ki a humoros történet (a malac hangját

³⁷ „A konvencionális szójelek egy része motivált” (Fónagy 1975: 214).

³⁸ A hangutánzás egyéni értelmezésére vö. például Szendrey 1921.

³⁹ Kovács 1979: 461.

⁴⁰ „Az eredetmonda alműfaja, amely általában egyes állatfajok (főleg madarak) hangját utánozza és értelmezi” (Voigt 1975: 215).

⁴¹ Bartók 1911: 309.

a mesei szereplő folyamatosan saját neveként érti, ám rossz néven veszi, hogy az állat tiszteletlenül szólítja, György helyett Gyurinak). Más esetekben csak az előadásmódban jelenik meg a hangutánzó mozzanat. *A malacok áprilisban* című mesében (MNK 2075₂*), a malacok beszélgetését a mesélő hanghordozásával és a szótagok elnyújtásával jeleníti meg:

„*Áprilisban, amikor már kicsapták a kondát, s a disznókat egész nap sanyargatja a szél meg az eső, este hazafele jövet visítja az egyik malac: – Ápriliis! Ápriliis! Egy másik azt: – Fázook! Fázook! A harmadik Éniis! Éniis!*

A következő szöveg egy-egy részletének („nyolcan gyűjtsünk egy zsákkal”, „ki-ki magának”) előadásában pedig a mesélő a zsá-, -gá- szótagok eltúlzásával utánozza a lúd hangját:

Nyolc lúd aratás után összebeszél, hogy kimennek búzafőt szedni a tarlóra, s egy közös kamrába teszik el, hogy belőle aztán egész télen át élőködjenek. Útközben váltig mondogatták egymásnak: Nyolcan gyűjtsünk egy zsákkal, nyolcan gyűjtsünk egy zsákkal! De mikor odaértek, mindenik elkezdett gyűjteni a maga begyébe, mialatt egyre hajtják libahangon: Ki-ki magának, ki-ki magának!⁴²

A szöveg közlője, Arany János ugyan ezópusi mesének tartja, nyilvánvaló, hogy karakterében illeszkedik a belehallásokhoz is. Az MNK sem az állatmesék között tartja nyilván, hanem a besorolatlan mesék közé helyezi (MNK 2076B*). A szöveg magja egyértelműen a két kiemelt mondat (*Nyolcan gyűjtsünk egy zsákkal, nyolcan gyűjtsünk egy zsákkal!* és *Ki-ki magának, ki-ki magának!*), amelyek önmagukban (mondóka-ként), a kontextualizáló bevezetés nélkül is előfordulnak a folklórban.

A megkülönböztetés bizonyos esetekben nem tűnik könnyűnek, a belehallást a hangutánzástól (és mint látni fogjuk, a népetimológiától is) mégis elkülöníti az a tény, hogy a belehallás során nem keletkeznek új szavak, vagy egyszeri szóalakok. A szókinés már eleve létező elemei az új, speciális kontextusnak köszönhetően olyan hanghatásokkal kerülnek kapcsolatba, amely denotatív jelentésükből nem levezethető. A konnotatív jelentés pedig az adott folklórszöveg művészi nyelvhasználatára korlátozódik. A belehallás jelenségének kognitív párhuzamaként említhetők az olyan – sokszor hiedelmekhez is kapcsolódó – hétköznapi kifejezések is, mint *az állatok nyelve*, vagy *a harangok beszéde*, vagyis annak feltételezése, hogy minden akusztikus élmény az emberi nyelvre jellemző jelentéssel tölthető meg.

4. A NÉPETIMOLÓGIA

A népetimológia fogalma a hangutánzáshoz hasonlóan gyakran felbukkan a néprajzi, folklorisztikai szóhasználatban, már az *Ethnographia* legelső számaiban is. A szintén nyelvtudományi terminológiából kölcsönzött szó használata – ellentétben a hangutánzás kezdetektől bizonytalan és heterogén felfogásával – eleinte következetesnek

⁴² Szalontai [Arany] 1880: 188–189.

tűnik, a szóetimológiák egy adott típusára vonatkozik.⁴³ A későbbiekben azonban a népetimológia (mint jellegzetes szóalkotási mód) értelmező-magyarázó folklórszövegek megnevezéseként jelenik meg, a speciális fogalomhasználat indoklása nélkül. Tulajdonképpen összekeveredik a népi etimológiával, azaz egyes szavak, kifejezések keletkezésének naiv magyarázatával. A magyar nyelvben a két fogalom nagyon hasonló, más nyelvekben, például az angolban azonban már a megnevezések is elkülönülnek: *folk etymology* szemben a *false etymology*-val vagy *pseudoetymology*-val. Néprajztudományi definíció után kutatva sajnos a *Magyar Néprajzi Lexikon* nincs a segítségünkre, a *Világirodalmi Lexikon* azonban van népetimológia címszava,⁴⁴ amely „folklorisztikai záradékkal” is rendelkezik. Eszerint a népetimológia „önálló történet formájában” az „eredetmondák”-hoz tartozik, „betétként” pedig például mesékben, csüfólkban fordul elő.⁴⁵

A fenti meghatározás és az *Ethnographia* hasábjain – (csak) a 20. század közepétől – tükröződő kutatói használat alapján a népetimológia fogalma keveredik a *népi etimológia* kifejezés tartalmával, amely utóbbi a naiv, nem tudományos etimologizálás jelölésére szolgál. Számos gyűjtésből kerültek elő olyan szövegek, amelyek egy adott település névadására, vagy egyéb elnevezésre keresnek/adnak kreatív magyarázato(ka)t. Ezekkel a szövegekkel kapcsolatban sokszor tévesen a népetimológia kifejezést használják, jóllehet népi etimológiával, eredettörténettel van dolgunk. A következő idézetek jól illusztrálják a folklorisztikai szóhasználatot. Az első szöveg egy halászati eszköz elnevezését magyarázza, a második településnévhez kerekít eredettörténetet.

A duda elnevezés nem ilyen magától érthető, ezért a velencei halászok számos népetimológiát ismernek róla. A velenceiek azt mondják, hogy a sukorai „kukák” nevezték el dudának, nem tudtak mást mondani, mint „duda-duda”, s így rajta maradt a duda név.⁴⁶

Olaszfalu népetimológiája: a falut hajdan Ólasfalunak nevezték, részint a sertés-ólastól, részint a „fából gabalított” ól alakú egyszerű falakokról kapta nevét, melyet a múlt század közepéig magyar lakói híven fenn is tartottak. Ekkor jött németek olasz-nak mondták.⁴⁷

A fenti két szöveg nem tartalmazza szó szerint az eredettörténeteket, csak rövid összefoglalást ad, azonban egyértelmű, hogy olyan típusú szöveggözlésekre vonatkoznak, mint a következő névmagyarázó monda, és a talicska *furik* nevének keletkezését levezető, párbeszédes formában rögzített tréfás történet:

Mikor az ősmagyarok vidékünkön jártak, s a Tiszán lóháton akartak átjönni, így biztatták a lovaikat: – „Na, menj!” – Majd mikor megindult a víz felé, ezt kiabálták:

⁴³ Például: R. L. 1890; Munkácsi 1893: 165–208., 1894: 1–25.; Perényi 1901: 215.; Vikár 1901: 394.; Nagy 1908: 68.

⁴⁴ A *Világirodalmi Lexikon* a népetimológiának a „kanonikus”, azaz nyelvtudományi interpretációjánál marad. Nincs szó tehát a népetimológia sajátos irodalomtudományi értelmezéséről (Kovalovszky 1984: 215–216).

⁴⁵ Voigt 1984: 218.

⁴⁶ Diószegi 1950: 208.

⁴⁷ Vajkai 1957: 88.

– „Ugorj, na, ugorj, na!” – Majd a Tisza másik oldalán a nagy homokban nehezen haladva így siettették lovaikat: – „Gyű, ne, gyű, ne!” – Az elsőből lett Namény, a másodikból Ugornya, a harmadikból Gyüre.⁴⁸

– Mondd csak, honnan származhatott az a furik elnevezés?

– Barátom, annak a magyarázata igen egyszerű; ha a kenetlen kerekű talicskát tolják, az egyre azt csikorogja: „furrik, furrik.” Ezért nevezte el a közép magyaros találékonysággal furiknak.⁴⁹

Az *Ethnographiában* megjelenő szóhasználat jól tükrözi, hogy a nyelvtudományi terminológiából átvett *népetimológia* szó az 1950-es évektől egyre inkább a névmagyarázó mondák, illetve hangutánzó mesék egy csoportjának megnevezésévé válik. A vonatkozó tanulmányok tanúsága alapján a szakszó spontán kiterjesztéséről, átértelmezéséről van szó.⁵⁰ Mi is tehát pontosan a 20. század első felében még a néprajzkutatók által is nyelvtudományi értelmezésben használt *népetimológia*, és fontos-e a folklorisztika számára eredeti jelentésében, funkciójában?

A népetimológia ösztönös szóalkotási mód, amely az idegen eredetű, illetve ismeretlen szavak egy adott közösség szókincsébe történő beépülését könnyíti. A népetimológia jellemzője, hogy az új szó hangalakja, vagy annak egy része igazodik a saját szókincs valamely hasonló hangzású eleméhez, illetve azzal cserélődik fel. Ez részben értelmező törekvés: egy idegenül csengő, nehezen értelmezhető, vagy a nyelvi normától más tekintetben eltérőnek érzékelt új szó hangzásában felidézhet egy (vagy több) ismert szót. A népetimológia eredménye azonban nem mindig lesz „értelmesebb”, mint a kiindulási pont. Előfordul, hogy egyszerűen a kiejtés könnyebbségét szolgálja, vagy egy másik, már korábban a szókincs tagjává vált idegen szó analógiájára formálja tovább a jövevényszót, annak ellenére, hogy halandzsa vagy értelmi zavar lesz a végeredmény: például Kalmopirín *kalmopüré*, a posztumusz *poszt-humusz*, vagy az *Oscillococcinum* (népszerű homeopátiás gyógyszer) *oscillococcus [oszcilokokkus]* megnevezése esetében. Az első példában a szó egy része a *pürével*, a másodikban a *humusz*-szal, a harmadikban pedig a kórokozó mikroorganizmusok nevének utótagjában előforduló *coccus*-szal talált kapcsolódási pontot, amelyek bár szintén jövevényszavak, korábban meghonosodtak a nyelvhasználatban. Ezek keletkezésük idején megmosolyogtatók lehetnek azok számára, akik jól ismerik az átalakításnak kitett szavakat, az idő múlásával azonban sok ilyen szó lesz része a köznyelvnek,

⁴⁸ MOA 11.563. Gyűjtötte: Gesztelyi Nagy László. Lövépetri, Szabolcs megye.1941. EA 547/98. Lásd még Mikos 2014: 373.

⁴⁹ Kákay Alajos az alábbi kiegészítést adja az általa gyűjtött és közölt szöveghez: „– Köszönöm, kedves barátom, hogy felvilágosítottál – mondám erre – te most nagy szívességet tettél a magyar etimológiának, mert amit eddig nem bírtak a nyelvészek kiokoskodni, azt te ime egész egyszerűen és valószínűen megfejtetted” (Kákay 1897: 226.)

⁵⁰ Diószegi 1950: 208; Vajkai 1957: 88.

gyakran elveszítve az eredetileg tájékozatlanságra utaló konnotációt.⁵¹ A fentiekhez hasonló példákkal bőven találkozhatunk az *Ethnographia* korai számaiban⁵² (ráadásul többször a definíció megadásával együtt), továbbá a néprajzi adatokat is gyakran közlő *Magyar Nyelvőrben*:

*A műveltek nyelvének ferde utánzása gyakori eset erre a naivságra, valamint az a jelenség is, melyet népetimológiának nevez a tudomány. Ez abban áll, hogy a nem szája izént való idegen szót magyar formába gyúrja a nép gyermeke, hangzását magyarítja meg. [...] A finomkodó szobalány a verandán ülő családhoz azzal vezeti a vendéget: itt ülnek a reverendán.*⁵³

*A népetimológia termékei: Kolompos Kristóf (Kolombust így emlegetik az Amerikából hazavándorlottak); Lik Estván (Lichtenstein); Gari Bandi (Garibaldi).*⁵⁴

A fenti példákhoz hasonlóan a folklórszövegekben gyakran tetten érhetőek feltételezhetően vagy bizonyíthatóan népetimológias alakulatok, amelyek többnyire értelmet adó törekvés eredményei: a görög filozófus, Diogenész neve *Dió Dénessé* alakult a népmesében, a bibliai Jairusé pedig *Jaj Illussá*, a mesebeli, távoli ismeretlen hely *Óperenciává* (valószínűleg az Ober Enns-ből), az articsóka pedig néhány vőfélyversben különös halétellé lett *arti csuka*⁵⁵ néven. A szólások, közmondások, állandósult szókapcsolatok is őriznek népetimológias „szóferdítéseket”, mint például *Tudja a Herkó páter!* (feltételezhetően a *Herr Gott Vater*-ből) vagy a *fasírtban vannak* (ahol a francia *faché* ‘harag, méreg’ szó alakulhatott fasírttá). A népköltészet népetimológias szóalakjaival, elsősorban mesei nevek etimológiájával kapcsolatban számos tanulmány jelent meg. Többen foglalkoztak például a *Tibériás tenger*, az *Óperenciás tenger* és a *Bergengócia* fiktív földrajzi nevek eredetével.⁵⁶ Az *ispilángi rózsa* kezdetű gyermekdal *ispiláng* szaváról is folytak etimológiai viták, hiszen a halandzsa mellett értelmes variánsok is akadtak már a legkorábbi gyűjtésekben is (például *kis pillantsi rózsa* vagy *kis pillangós rózsa*).⁵⁷ A kiszámolók halandzsa elemeinek vizsgálata során is többször felmerült a népetimológián alapuló eredet.⁵⁸

⁵¹ Szókincsünk egy része népetimológián alapul, jöllehet ez már csak nyelvtörténetileg kimutatható. A cinterem hangalakja például úgy jött létre, hogy a latin szó egy részét nyelvérzékünk a terem szóval kapcsolta össze (vö. latin *coemeterium* ‘temető, nyughely’, hazai latin *cimeterium*, *cimiterium* ‘templom körüli temető’) (Tamás 2006: 104). A latin eredetű (< lat. *tuberosus*, -a, -um ‘gumós’) tubarózsa magyar hangalakjára szintén hatással volt a (hangrendi kiegyenlítődés mellett) a népetimológia. Az előtag alakulásában a tuba ‘galamb’ jelentésű szavunk játszott szerepet. (Sipőcz 2006: 869). A szláv eredetű (< horvát-szerb *tis*, szlovák *tis*, orosz *muc* [tyisz]: ‘tiszafa’) *tiszafa* előtagjában szintén népetimológiai eredet mutatható ki. (Sipőcz, 2006: 848). A jelenben történő népetimológiákat természetesen könnyebben kiszűrjük, sőt, a nyelvtörténetünk során kialakuló szóalkotási minták megjelenhetnek az irodalmi és folklóralkotásokban is. Lásd még például: Kálmán 1967; Ladó 1985.

⁵² Lásd a 41. lábjegyzetet!

⁵³ Perényi 1901: 216.

⁵⁴ Csűry 1908: 95.

⁵⁵ Tóth 2015: 386.

⁵⁶ Például: Nagyszigethi 1886.; Steuer 1886.; Dömötör 1948.

⁵⁷ Kiss 1891: 160, 166; Vikár 1907.

⁵⁸ Például: Voigt 1983.; Gazda 2003.

Ezzel párhuzamosan fogalmazódott meg a félrehallásból és a szóbeli hagyományozásból következő, szövegromlásként történő magyarázat is. A szövegromlásnak tekintett szövegvariánsok azonban sokszor a népetimológiás változatképződés esetei, amelyek aztán hosszú időn át változatlanul hagyományozódnak tovább. Amennyiben a népetimológiának köszönhetően új, életképes szövegváltozatok alakulnak ki, akkor az esztétizáló értelmezés nem elfogadható. Ha egy szöveg betölti a funkcióját, sőt, átörökítődik a következő nemzedékekre, akkor az nem romlás, akkor sem, ha ismerjük annak teljesebb, irodalmi szempontból kidolgozottabb variánsait (legalább is tudható mi is állhatott egy-egy szó helyén eredetileg). Egy-egy félrehallás vagy népetimológia ráadásul kifejezetten megtermékenyítő lehet, ezekben az esetekben pedig a destrukcióval szemben helyesebb szövegkonstrukcióról beszélni.⁵⁹ A folklórban és az irodalomban egyaránt sikeres pályát futott be például a káposzta *káp hozta* „olvasata”. A káposzta szóban tévesen vagy tréfából kikövetkeztetett Káp/Kap tő (mint tulajdonnév) számos szöveget teremtett, visszatérő motívuma például a lakodalmi tálalóverseknek, és ez a témája Babits Mihály egyik ironikus hangvételű novellájának:

*Kapa ajándékozta ezt híres káptalannak,
Azért nevezik ezt is káposztának.*

*Itt a jó tál étel, a töltött káposzta,
Melyet országunkba Káp nevű pap hozta.*

*Hazánk büszkesége, úgy hívják – káposzta,
Mert Amerikából a magját – Káp hozta.⁶⁰*

Ki ne ismerné azt a tréfás szólást, hogy a káposztát Káp hozta? Gyermekkorunktól fogva sokszor mulattunk a népetimológián, mely szerint ezt a növényt bizonyval valami Káp nevű ember honosította meg hazánkban.⁶¹

⁵⁹ Tamás 2013.

⁶⁰ Tóth 2015: 217, 368.

⁶¹ Babits művének mindössze ihletője a népetimológia, ami a novella folytatásában kibomlik, az már az áltudományos etimologizálás kifigurázása (Babits 1987: 287–290.): *De ami tréfás népetimológiának látszik, gyakran csak elfeledett emlék, ősi hagyomány, melynek igazi értelme kiesett a tudatból. Háttha így van ebben az esetben is? S háttha az, akiben a mai hagyomány csak Káp nevű embert képes látni, tulajdonképpen egy Káp nevű isten, az ősmagyaroknak valamely földművelési vagy természeti istene. [...] Először is: ha csakugyan volt Káp nevű isten, kellett lenni szent helynek is, ahol kiváltképpen őt tisztelték. Nem találnám-e meg a szent helyek elnevezései közt a Káp névnek nyomát? Azonnal eszembe ötlött a kápolna szó. Nyilvánvaló, hogy a feltevés, amely ezt a latin capellával hozza összefüggésbe, nagyon bizonytalan és kezdetleges etimologizálás. [...] A magyar kereszténység egvébiránt több más szavában is megőrizte a régi pogány Káp elfeledett nevét. Ezek közé tartozik bizonyval a káplán is, mely arra látszik vallani, hogy az ő Káp tiszteleténél papnők, szüzek is szerepeltek (Káp-lány). S a legújabb időkig kápsáló barátoknak hívták azokat a kolduló*

A sort folytathatná még Kapisztrán János *Kap István* népi elnevezése is, amely Vörösmarty Czillei és a Hunyadiak⁶² című drámájában is megjelenik. Az irodalmi példák említését azért is tartom szükségesnek, mert a népetimológia tipikusan két különböző regiszter (nyelv, nyelvjárás, csoport- vagy rétegnyelv) találkozási pontjain keletkezik. A következő anekdota témáját is az egymás nyelvének nem értése szolgáltatja:

*Egyszer réges régen, amikor a Küküllőn keresztül egy keskeny padló volt, egy székel ment árafelé, a német meg jött érefelé. Nem tudták jól elkerülni egyik a más: a székej becsúszott a patakba. A német mondja: – Párdon, párdon! De felnéz a székej mérgesen: – Partonn a szemed világa, nem látod, hogy a vízbe vagyok?*⁶³

A népetimológiás szóalakok keletkezése napjainkban is gyakran tetten érhető például idegen szavak átvételénél, vagy a gyerekek körében, akik az anyanyelv (számukra) új elemeit gyakran alakítják a már korábban elsajátítottakhoz. Így lesz az agronómusból *ugrómókus*, diszpécserből pedig *diszpancser*. Ezekben az esetekben a hangzás-séma azonosságai még az így keletkező tartalmi anomáliákat is felülírják. A gyerekek szókincsében a mozzarella például nyugodtan felveheti a *bodzarella*, a ventilátor pedig a *bentilátor* alakot, és meglehet, hogy valaki *úgy ordít, mint a szakáll*, a modern lakásokban pedig *gladiátorokkal fűtenek*. Néhányan tudni vélik, hogy az *észbúk* olyan, mint az okostelefon, és *a jók a mennybe, a rosszak pedig a bokorba kerülnek*.⁶⁴ A felsorolt példákat is jellemző, hasonló hangalakkal történő összekapcsolás (és annak további, vizualizált kontextusa) szolgál a következő vicc csattanójául:

*A gyerekeknek hittanórán vallásos tárgyú képet kell rajzolniuk. Az egyik egy repülőt rajzol, amin három felnőtt és egy kisbaba ül. – Ezek itt Szűz Mária, József és a kis Jézus. De ki a negyedik ember? – kérdi a tanárnő. – Ő? Hát Poncius, a pilóta.*⁶⁵

A népetimológiával keletkezett nyelvi elemek tehát különösen jól megfigyelhetők a gyermekfolklórban, a gyerekek számára ugyanis nemcsak az idegen nyelv, hanem az anyanyelv szavainak egy része is ismeretlen, amelyeket sokszor a már elsajátított szóképzőelemekhez igazítanak. Ezt a folyamatot felerősíthetik a szóbeli előadásban jelentkező zenei, metrikai jellemzők. Weöres Sándor *Bóbita* című versének

*szerzeteseket, akik faluról falura járva kosaraikban zöldséget, főzeléket, szóval mezei termékeket kéregettek össze a lakosságtól, ebben a szokásban nyilván a mezei Káp papjai által gyűjtött áldozati zsengek emléke maradt meg. Milyen lehetett a Káp isten tisztelete? Erre nézve felvilágosítást ad ez az ige: káprázni. A régi magyarok ritusa sámánizmus volt; a sámán vagy bűvös ember isteni ihletbe, valóságos trance állapotba jött. Tudósaink, akik a rokon népek vallását tanulmányozták, jól ismerik a sámánok révült, őrzöngő zenéjét, melyben a boszorkányos gyorsasággal vert dob szava dominál. Mindez eléggé elárulja, hogy az ihlet külső megjelenésében a remegés formáját öltötte, az isten rázta papját, mint Apolló a Pythiát, vagy ma is, a quackerek ihletett prédikátorait a Szentlélek. Ezért nevezték a Káp isten ihletését káprázásnak (Káp-rázás). Az ihletett ember víziókat látott, melyeknek káprázat volt a nevük. A szó ebben az értelemben máig megmaradt.*⁶² Vörösmarty [1944]; 1966.

⁶² Faragó 1971: 104. A nyelvi félreértésen alapuló tréfa számos anekdota témájául szolgál, vö. például Landgraf 1998.; 2001.

⁶⁴ Saját gyűjtés alapján.

⁶⁵ Forrás: www.vicclap.hu (letöltés: 2016. 09. 12.)

egyik sorából (*Szárnyat igéz a malacra*) született meg „*Szárnyati Géza*”, vagy egyszerűen „*Géza malac*”, ami köré sajátos (nem csak gyermek-) folklór szerveződött.⁶⁶

A köznyelvi normák egységesülésével, és az idegen nyelvek egyre nagyobb fokú ismeretével, valamint a média ismeretterjesztő tevékenységének köszönhetően a valamilyen tudás vagy ismeret hiányából fakadó népetimológias alakulatok napjainkban talán ritkábban fordulnak elő, de továbbra is jellemzőek maradtak a nyelvben. Mivel a végeredmény sokszor humoros hatást kelt, a szándékos szóferdítések, szójátékok is a népetimológia törvényszerűségeit használják ki: tagolják, feldarabolják az eredetileg osztatlan egységet, és a kiragadott szórészletet valami másra cserélik. A népetimológia így produktív szó- és szövegalkotási elvként ma is működik. A népetimológia és a tudatos szóalkotás (*ál-népetimológia*) nem is mindig különíthető el egymástól, főleg a szóban, vagy az interneten folklórszerűen terjedő példák esetében. Az előbbi ösztönös tevékenység, az utóbbi a nyelvi kreativitás megnyilvánulása, működési elvük azonban azonos.⁶⁷

A népetimológia eredetileg a szóbeliség keretein belül jelent meg, azonban az írásbeliség térhódításával, majd a számítógépes kommunikáció lehetőségeinek robbanásszerű fejlődésével kialakult egy nagyon hasonló szabályszerűségekkel, de vizuális alapon működő jelenség is. Előfordul, hogy a beszéd vizuális képét, az írást tagoljuk egyéni módon, majd alakítjuk tovább egy ismerős elemmel. A kiindulási pont legtöbbször egy idegen nyelv, amelynek írott formájába beleértünk, belelátunk valamit, ami a saját nyelvi regiszterünkbe illeszthető (főként, ha az eredeti kiejtést nem ismerjük). Az eredmény humoros nyelvi-képi játék, amelynek párhuzamait az irodalomban is megtaláljuk. A népetimológiában, a játékos szóalkotásban (vagy szóferdítésben) tetten érhető nyelvi ösztönről vall humorosan Karinthy Frigyes is a következő idézetben: *ha egy angol regényben tizenegy borostyánfésűről van szó, pillanatig sem felejttem el, hogy ezt magyarul kell olvasni, így: »eleven embercomb«. És a »harisnya«, ez a szó mindig feltételes marad nekem. Ha risnya – ha nem ris.*⁶⁸ Manapság az emberek nemcsak hallás után alkotnak népetimológias szavakat, hanem a látott írásképp, és a pontos kiejtés ismeretének hiánya is létrehozhat új alakulatokat: a H1N1 vírusból *hinivírus*, a Mojito koktélból könnyedén *mojirtó* lesz, és talán sokan találkoztak már Halloween környékén *halogéntököt* reklámozó táblával a zöldségárusoknál.

A népetimológia működési mechanizmusának egyik fontos mozzanata, a szegmentumok elhagyása, vagy máshová helyezése, olykor egyetlen betű cseréje/elhagyása/betoldása teszi lehetővé, hogy az idegen szavak egy-egy kiragadott részlete külön értelmet nyerjen, ezáltal új szóalak jöjjön létre. Ez tudatos nyelvi játékként nemcsak különböző nyelvek közötti interferenciákban valósulhat meg, hanem egy nyelven belül is. Ez utóbbi, szintén a népetimológia „szabályait” utánzó kreatív nyelvi játékokra a folklórban és az irodalomban egyaránt akadnak példák:

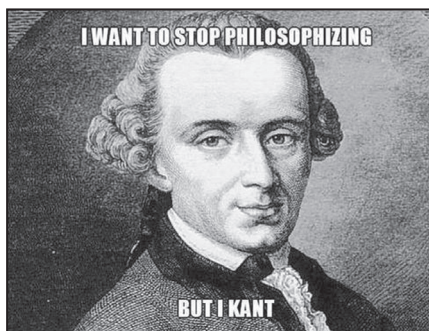
⁶⁶ Tamás 2015.; <http://www.lackfi-janos.hu/a-malac-neve-szarnyati-geza/> (letöltés: 2016. 09. 12.); <http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&topicid=261319> (letöltés: 2016. 09. 12.); http://www.gyakorikerdesek.hu/egyeb-kerdesek_egyeb-kerdesek_4232400-mondja-mar-meg-nekem-valaki-hogy-ki-az-a-szarnyati-geza (letöltés: 2016. 09. 12.)

⁶⁷ Csáji 2013.

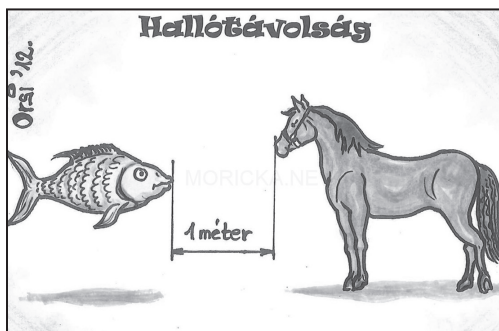
⁶⁸ Idézet: Grétsy 2012: 284.

*Egy kispesti vendéglőbe egy kis pesti vendég lő be.
Annak, aki a sátor tetején lakik, a sátor alja új hely.*

*Látomás
Kimegyek a kertbe.
Ott van apám
látom ás⁶⁹*

1. ábra⁷⁰

2. ábra⁷¹

3. ábra⁷²

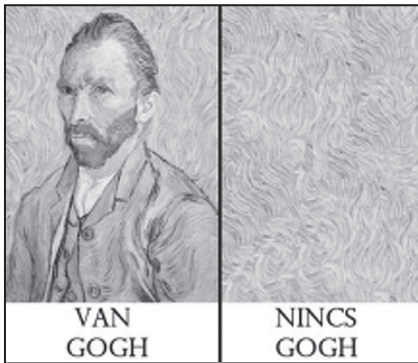
⁶⁹ Forrás: Balázs 2008: 223. és <http://ilajkyou.hu/like/28789/> (letöltés: 2016. 09. 12.)

⁷⁰ Forrás: http://memestorage.com/news/i_want_to_stop_philosophizing_but_i_kant/2013-08-18-3714 (letöltés: 2016. 09. 12.)

⁷¹ Forrás: <http://www.moricka.net/4390/hallotavolsag/> (letöltés: 2016. 09. 12.)

⁷² Forrás: <http://nemkutya.com/like/94460> (letöltés: 2016. 09. 12.)

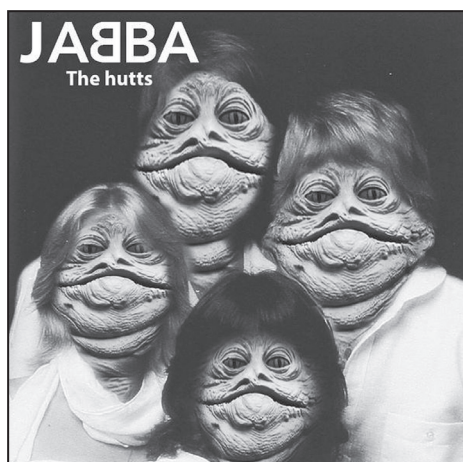
Az internetes folklór – miként az utolsó példák is illusztrálják –, kihasználva az elérhető eszközök széles tárházát, a szövegeket gyakran képi információkkal kapcsolja össze. A továbbiakban a különböző nyelvek, illetve egyéb különböző regiszterek közötti átfedések biztosítják a humoros hatást. Az első példa (4. ábra) a magyar nyelv adta lehetőséget kihasználva játszik a névvel: a festő nevének részlete írott formájában egybeesik a magyar létige egyes szám 3. személyű alakjával. A humoros hatást a képes illusztráció megsokszorozza. A második esetben (5. ábra) elsősorban a hangzásbeli hasonlóság teremt viccet, amely vizuálisan képződik le: nemcsak az írásmód megváltoztatásával (Marks helyett Marx) és személycserével, hanem az értelmi megerősítést célzó portrék elhelyezésével. A 6. és 7. kép áthallásait a népszerű *Star Wars* filmek ihlették, és értelmezésükhöz szintén fontos a szöveges és a képi regiszterek együttes megjelenítése. A 8. ábra pedig a népszerű gyermekdal kreatív interpretációja.

4. ábra⁷³5. ábra⁷⁴6. ábra⁷⁵

⁷³ Forrás: <http://www.topviccek.hu/vicc/Van-Gogh-nincs-Gogh> (letöltés: 2016. 09. 12.)

⁷⁴ Forrás: http://1perchumor.blogspot.hu/2012_03_01_archive.html (letöltés: 2016. 09. 12.)

⁷⁵ Forrás: http://1perchumor.blogspot.hu/2012_03_01_archive.html (letöltés: 2016. 09. 12.)

7. ábra⁷⁶8. ábra⁷⁷

Részben a normától eltérő tagolás, részben pedig az idegen nevek hangzásában (magyar nyelven) értelmet kereső népetimológiás áthallás jelentkezik a következő, a jellegzetes hangzás visszaadására törekvő névtani példákban, amelyek, bár élőszóban is eléri céljukat, a jellegzetes írásmód révén egy újabb „dimenzióval” toldják meg a humoros hatást:

Hogy hívják a japán agglegényt? Maradoka Magamura

Hogy hívják a lengyel boltost? Mikornyitzky.

Hogy hívják a gazdag holland férfit? Stex van Boeven.

Hogy hívják az arab orvost? Koffein Ampullah.

A bemutatott szövegpéldák jól illusztrálják, hogy a folklór a népetimológiában rej-
lő humort jól kiaknázza: a szóalakok és jelentések elválasztása, újragondolása, újra-
keverése egy kis kreativitással a humor eszközzé és kifejezőjévé válhat. A szavak
jelentésfelhőinek bővítése és szűkítése, a szavak felbontása és a részek újrendezése,
újabb és újabb „vegyületek” előállításuk egy-egy találó, megmosolyogtató rácsodálko-
zás kiváltója lehet. A népetimológia fogalmát olyan mértékben próbáltam kiterjeszteni,
hogy eredeti jelentésétől ne váljon el, ugyanakkor a folklórisztika számára könny-
nyebben használható legyen. *A népetimológia nem egyszerű félrehallás, hanem egy
kognitív folyamat, amelynek eredményeképpen új – sokszor humoros – szavak, szóala-
kok keletkeznek. A népetimológia mint a – direkt etimologizálást mellőző – szóalkotás/
szóalakítás egy módja, nemcsak a hétköznapi szókinccs egyes elemeinek alakulására
van hatással, hanem szövegszervező elv is egyben, amelyet számos folklóralkotásban
kimutathatunk. Ettől megkülönböztetendő az egy-egy szó eredetét, kialakulását tuda-*

⁷⁶ Forrás: <http://joyreactor.cc/tag/ABBA> (letöltés: 2016. 09. 12.)

⁷⁷ Forrás: http://zovits.blog.hu/2010/03/13/honapfordulos_versek_kepek_miegymas (letöltés: 2016. 09. 12.)

tosan boncolgató történettípusok csoportja,⁷⁸ amelynek összefoglaló elnevezésére a népi etimológia alkalmas. Az utóbbi szintén hasznos fogalom lehet a folklorisztika számára, a szóban és írásban egyaránt terjedő naiv, illetve áltudományos etimologizáló szövegek megnevezésére is.⁷⁹

5. ÖSSZEGZÉS

A folklór egyszerre művészi és hétköznapi nyelvhasználat, így a hagyományos irodalomelméleti és folklorisztikai szemléletmód mellett joggal merül fel a nyelvészeti megközelítés használhatósága. Minden kulturális közegben kiemelkednek olyan *prototípus*oknak nevezhető elemek, amelyekhez sok, bizonyos hasonlóságokkal rendelkező elemet rendelhetünk. A nyelvi jelenségeknél maradvá, ezek alapján alkothatunk szövegkategóriákat (vers, novella, dal, mondóka, mese stb.). Azon jelenségek magyarázatára, amelyek kiterjedt szövegcsoportokat fűznek össze, időnként nem az irodalomelméleti-folklorisztikai megközelítés tűnik a legcélravezetőbbnek. Ezért is kölcsönözte néhány fogalmát a folklorisztika a nyelvtudomány terminológiájából. A szakszavak használata azonban nem mindig jár együtt az egységes értelmezéssel, főleg, ha az egy másik tudomány szak fogalomkészletéből kerül át. A tanulmányban bemutatott három jelenséget: a behallást, a népetimológiát és a hangutánzást is fontos kategóriáknak tekintem, amelyek megfelelő meghatározással és a bemutatott szövegpéldák segítségével – reményeim szerint – helyükre kerülhetnek a folklorisztikában.

A *hangutánzás* nem fontosabb a folklórban, mint általában az irodalmi, művészi kifejezésmódban, tehát kreatív, de csupán eszköz jellegű szövegalkotási mód. A hangutánzó szavak poétikai, stilisztikai szempontból értékelhető és értelmezhető elemei a szövegeknek, önálló szövegtípust azonban nem kapcsolhatunk hozzájuk. Ellentétben a *behallással*, amely valóban egy karakteres, szerkezeti és stilisztikai jellemzőkkel is rendelkező szövegcsoportot jelöl ki, így használata műfaj- vagy típuselnevezésként is felmerülhet. A folklorisztikai gyakorlatban általában hangutánzónak nevezett szövegek tartoznak részben ide, továbbá a tanulmányban bemutatott egyéb példák. A behallás azonban inkább a történeti kutatások szempontjából fontos, ilyen jellegű szövegek a kortárs gyűjtésekből ritkán kerülnek elő.⁸⁰ A *népetimológia* napjainkban is nagyon produktív szövegszervező erő, amely bár műfajelnevezésként nem használható (hiszen a legváltozatosabb szövegek közös nevezője), a folklór-alkotásmód, a variációképződés és a humor megértéséhez fontos adalékokkal szolgál. A népetimológiától fontos különválasztani a *népi etimológiát*. Utóbbi a magyar nyelv történeti magyarázatát is célzó (többnyire egy-egy szó eredetét boncolgató) naiv és áltudományos szövegek megnevezésére használható, és a jelenlegi szövegfolklorisztikai terminológián belül részben

⁷⁸ Ezeknek a történeteknek a felgyűjtése a folklorisztika aktuális feladatai közé tartozik. Egyelőre kevés a publikált szöveg, vö. például: Hubbes 2015.; Fejes 2015.

⁷⁹ A különböző újpogány diskurzusokban, összeesküvés-elméletekben legitimációs eszközként is gyakran felbukkan ez a szövegtípus, általában az ellenségesnek vagy hamisnak vélt „akadémiai nézetek” ellenpólusaként.

⁸⁰ Például: Lukács 1991, 2001; Jung 2002.

a nagyon képlékeny kontúrokkal rendelkező névmagyarázó mondák kategóriájának feleltethető meg. Véleményem szerint a szaktudományos magyarázatokkal szembehe-lyezkedő, írásban és szóban is terjedő életimológiák is a folklór részének tekinthetők, és tipológiailag szintén a népi etimológiák csoportjába tartoznak.

Irodalom

BABITS Mihály

1987 Káp isten: Nyelvtudományi humoreszk. In Beliané Sándor Anna (szerk.): *Hatholdas rózsakert. Babits Mihály novellái és színjátékai*. 287–290. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

BALÁZS Géza

2008 Különleges és nem különleges figurák. A nyelvi humor alakzatai. In Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. 220–230. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

BALÁZS Géza – TAKÁCS Szilvia

2009 *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk–Budapest: Pauz-Westermann–Inter–PRAE.HU.

BÁN Aladár

1912 Az észtek néprajzi jellemzése. *Ethnographia* XXIII. 129–143.

BARTÓK Béla

1911 A magyar nép hangszerei: I. A kanásztülök. *Ethnographia* XXII. 305–310.

BERZE NAGY János

1940 *Baranyai magyar néphagyományok* II. Pécs: Baranya vármegye közönsége.

BORSAI Ilona – KOVÁCS Ágnes

1975 *Cinege, cinege, kismadár*. Budapest: RTV–Minerva Kiadó.

CSÁJI László Koppány

2013 Robinson pávája. Diskurzív és kreatív folyamatok a folklórban és a „magas művészetben”. *Napút* 144. 4. 87–109.

CSÚRY Bálint

1908 Helynevek. *Magyar Nyelvőr* XXXVII. 94–95.

DIÓSZEGI Vilmos

1950 A zsákos tapogató kialakulása a velencei tavon. *Ethnographia* LXI. 208–222.

DÖMÖTÖR Sándor

1948 Az óperenciás tenger és a valóság. *Magyar Nyelvőr* LXXII. 235–242.

FARAGÓ József

1971 Idegen szavak félreértésén alapuló népi tréfák. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XV. 101–112.

FARKAS Sándor

1890 Gúnyos hangutánzás a XVII. századból. *Ethnographia* I. 204–205.

FEJES Ildikó

- 2015 A székely nemzet mítoszváltozatai. Új székely nemzeti mitológia. In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. 262–278. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport.

FÓNAGY Iván

- 1975 Hangutánzás. In Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 4. 215.

GÁSPÁR János

- 1863 *Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel családok-, kiseddóvók- és elemi tanítóknak kedveskedik Gáspár János*. Kolozsvár: Stein.

GAZDA Klára

- 2003 Isten kovácsa. In Szikszai Mária (szerk.): *Játék és kultúra*. (A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11.) Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

GÖNCZI Ferenc

- 1914 *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár: Szabó Lipót nyomdája.

GRÉTSY László

- 2012 *Nyelvi játékaink nagykönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

HERMAN Ottó

- 1891 A harangok szava és még valami. *Ethnographia* II. 323–330.

HERMANN Zoltán

- 2002 Fonorejtvények Kriza János gyűjteményében. *Ethnographia* CXIII. 303–316.

HUBBES László Attila

- 2015 Régi-új szakrális nemzetszimbólumok Székelyföldön. In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. 241–261. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport.

JÓKAI Mór

- 1967 *A löcsei fehér asszony*. I-II. Jókai Mór Összes Művei: Regények, 46–47. Budapest: Akadémiai Kiadó.

JUNG Károly

- 2002 Miről beszélnek a délvidéki harangok? Magyar, szerb és német folklóradatok. *Ethnica* III. 24–29.

KÁKAY Alajos

- 1897 Furik. *Magyar Nyelvőr* XXVI. 226.

KÁLMÁN Béla

- 1967 A népetimológia helységneveinkben. *Magyar Nyelvőr* 91. 1–11.

KÁPLÁNY József

- 1873 Találós mesék. *Magyar Nyelvőr* X. 467–469.

KOVÁCS Ágnes

- 1974 Gesztusok és hangutánzás a mesében. In Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. 94–95. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- 1978 Mondókamesék. In Jávor Kata – Küllös Imola – Tátrai Zsuzsanna (szerk.): *Kis magyar néprajz a rádióban*. 421–424. Budapest: RTV–Minerva Kiadó.

- 1979 Hangutánzó. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 461.

KISS Áron

- 1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkereskedése.
- KOVÁCS János
- 1901 *Szeged és népe. Szeged Ethnographiája*. Szeged: Dugonics Társaság.
- KOVALOVSKY Miklós:
- 1984 Népetimológia. In Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 9. 215–216. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KRÚDY Gyula
- 1964 *A madárijesztő szeretője*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- 1975 *A tisztaeszlári Solymosi Eszter*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- LADÓ János
- 1985 Népetimológia. In: Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő Kézikönyv* II. 279–280. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LANDGRAF Ildikó
- 1998 Ellenségkép a 48-as szóbeli hagyományokban. In Kríza Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulójára*. 115–129. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- 2005 A humor nyilai. Jókai anekdotái. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. (Folklór a magyar művelődéstörténetben.) 246–255. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LÁZÁR Katalin
- é. n. *Halandszaszövegek* (4.6.200.0-4.6.205.8). MTA BTK Zenetudományi Intézet Népi játékok típusrendje. Kézirat.
- LISZKA József
- 1987 Miről beszélnek a harangok? *Hét* XXXII/4. 11. Pozsony
- LUKÁCS László
- 1991 A harangszó népköltészete. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. 749–755. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- 2001 Népi harangszó magyarázatok. Néprajzi adatok a belehallás jelenségéhez. *Magyar Nyelvőr* 125. 56–68.
- LÜKŐ Gábor
- 1935 Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. *Ethnographia* XLVI. 90–105.
- MNK – MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS 9. [AaTh 2000–2399]
- 1990 Összeállította és a bevezetőt írta Kovács Ágnes és Benedek Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- MATIJEVICS Lajos
- 1976 *Tíz, tíz, tiszta víz. Jugoszláviai magyar népi mondókák*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- MIKOS Éva
- 2014 A honfoglalás a folklórban és a populáris kultúrában, avagy a honfoglalás néphagyományának forrásai. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. 361–380. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- MUNKÁCSI Bernát
- 1893 A magyar népies halászat műnyelve. Adalék a magyar nép ős- és műveltségtörténetéhez. *Ethnographia* IV. 165–208.

- 1894 A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai. *Ethnographia* V. 1–25.
- NAGY Géza
- 1908 A honfoglalók és a turkok. *Ethnographia* XIX. 65–80.
- 1909 Az Aladár név. *Ethnographia* XX. 25–29.
- NAGY József
- 1891 Hegyhát vidéki hangutánzók, mondák és babonák. *Ethnographia* II. 64–73.
- NAGYSZIGETHI Kálmán
- 1886 Óperenczia. *Magyar Nyelvőr* XV. 29–30
- PERÉNYI Adolf
- 1901 A magyar nép elméssége. *Ethnographia* XII. 215–218.
- PÉTER Mihály
- 2005 *Nyelv, Stílus, költői beszéd. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- RÁCZ Endre
- 1989 A belehallás jelenségéről. I. A harangok szava. *Magyar Nyelvőr* CXIII. 426–435.
- 1990 A belehallás jelenségéről II. A vonat, a kerekek zakatolása. *Magyar Nyelvőr* CXIV. 143–150.
- 1991a A belehallás jelenségéről. III. Házi és vadállatok, tücskök, békák beszéde. *Magyar Nyelvőr* CXV. 16–27.
- 1991b A belehallás jelenségéről. IV. A madarak éneke. *Magyar Nyelvőr* CXV. 172–89.
- 1992 *A belehallás jelenségéről*. (Nyelvtudományi Értekezések 134.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- R. L.
- 1890 Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. A művelt közönségnek. Két kötet. I. 301 l. II. 362 l. Budapest, 1889. A magyar tudományos akadémia könyvkiadóvállalata. Ötödik cyclus. 1887–1889. *Ethnographia* I. 1890, 205–207.
- SIPŐCZ Katalin
- 2006 szócikkek s-től zs-ig. In: Zaicz Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- STEUER János
- 1886 Tibériás tenger, óperenciás tenger, Bergengóczia. *Magyar Nyelvőr* XV. 145–150.
- SZENDREY Zsigmond
- 1921 Találós meséink és külföldi megfelelőik. *Ethnographia* XXXII. 69–81.
- SZIVOS Béla:
- 1890 Tréfás harangutánzás a XVII-ik századból. *Ethnographia* I. 94.
- SZALONTAI [ARANY János]
- 1880 Állatbeszélgetések. *Magyar Nyelvőr* IX. 188–189.
- TAMÁS Ildikó
- 2006 szócikkek a-tól f-ig. In: Zaicz Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- 2013 Halandzsa (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukciós és -de(kon)strukciós megoldások nyelven innen és túl. *Ethno-Lore, az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Évkönyve* XXX. 321–359.
- 2015 „Mondja már meg nekem valaki, hogy ki az a Szárnyati Géza!” Nyelvi játékok és halandzsák a folklórban. *Magyar Művészet* 3. 2. 59–66.

TÓTH Arnold

2015 *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

TÖRÖK Károly

1872 Csongrád megyei gyűjtés. Pest: Kisfaludy Társaság. /Magyar Népköltési Gyűjtemény II./

TRENCSÉNY Károly

1891 Harangok utánzása. *Ethnographia* II. 94.

VAJKAI Aurél

1957 Balatonfelvidéki és Bakony vidéki falusi épületek a XVIII. századból. *Ethnographia* LXVIII. 87–108.

VARGHA Katalin

2010 *Magyar találós kérdések. 19. századi szövegek antológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

VIKÁR Béla

1901 Kalevalai tanulmányok vonatkozással az ősvallásra. *Ethnographia* XII. 385–395.

1907 Ispiláng, ispilángi rózsa I–III. *Magyar Nyelvőr* XXXVI. 289–295, 342–348, 445–450.

VOIGT Vilmos

1975 Hangutánzó monda. In Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 4. 216. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1983 Fonológia és fonetika egy folklórműfajban. In Jung Károly (szerk.): *Jugoszláviai magyar folklór*. 320–326. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

1984 Népetimológia. In Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 9. 218. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VÖRÖSMARTY Mihály

[1844] 1966 Czillei és a Hunyadiak. In *Vörösmarty Mihály összes művei 11. Drámák* (s.a.r. Oltványi Ambrus) Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tamás Ildikó

MTA BTK Néprajztudományi Intézet, tudományos munkatárs

e-mail: tamas.ildiko@btk.mta.hu

Ildikó Tamás

On folk etymology, CAS-effect and onomatopoeia

The author in her article deals with such phenomena that exist at the border of everyday language usage and folklore, namely, folk etymology, onomatopoeia and CAS-effect (Contextual Association of Sounds: cases where meaningful phrases or short sentences are used to imitate some environmental noise or other element of the soundscape). Although students of folklore have paid some attention to these phenomena, but eventually they remained on the verge of academic analysis. This peripheral situation is due to uncertain typological framework, a misunderstood use of some linguistic categories with no precise definition within folklore studies, and, finally, the problematic classificatory status of certain texts. All disciplines need, inevitably, etic perspectives and categories to systematize and analyse the subject material of their research. Although folkloristic categories basically rely on literary terminology (thus classify texts according to genres), they are unable to fully cover the vast

and heterogeneous corpus of folklore. The literary or folkloristic categories do not always seem to be the most expedient ones to explain the phenomena of folk etymology, onomatopoeia and CAS-effect. It can be necessary to borrow these terms from linguistics, but it may result in confusion if the use of the terms is not always coupled with a standard interpretation by folklorists. The author finds it important and necessary to revise, from a folkloristic perspective, the use of the notions of folk etymology, onomatopoeia and CAS-effect, therefore she defines all three phenomena precisely and illustrates them with relevant examples.